

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавств

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: **«Зародження феміністичної філософії у письменницької доби
Просвітництва Олімпії де Гуж та Мері Волстонкрафт»**

Виконав: студент 4-го року навчання,

Спеціальність: 033 Філософія

Редько Данило Владиславович

Керівник: Розумна Юлія Валентинівна,

доктор філософії, старший викладач кафедри філософії та релігієзнавства
НаУКМА.

Рецензент _____

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 20__ р.

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	С. 3 – 8
РОЗДІЛ I. Формотворчий етап розвитку фемінізму в епоху Просвітництва.	С. 9 – 17
1.1 Визначення доби Просвітництва.....	С. 10 – 13
1.2 Формування феміністичної філософії та пошук жінками власного «Я» у період Просвітництва.....	С. 13 – 17
РОЗДІЛ II. Ідея самовдосконалення та розвиток жіночої освіти.....	С. 18 – 29
РОЗДІЛ III. Рівність та свобода як частина природного права.....	С. 30 – 38
ВИСНОВКИ.....	С. 39 – 41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	С. 42 – 44

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. «Цей світ завжди належав чоловікам», — писала Симон де Бовуар колись у своїй визначній праці «Друга стаття» (1949). Протягом тривалого історичного періоду це справді відповідало дійсності: жінки мислились лише в рамках інституту сім'ї, який завжди передував особистісному розвитку. Суспільство апріорі було налаштоване проти жіноцтва, усі тогочасні статuti та вислови, що лунали, діяли лише у бік чоловіків. Вони могли працювати, отримувати освіту, реалізовувати власний потенціал, а основне — вільно висловлюватись. Деякі з історичних досліджень схильні припускати, що становище осіб жіночої статі зазнало змін лише за доби Просвітництва, тобто десь у середині XVII століття. Однак дане твердження є дещо суперечливим. Попри свої ідеали, де звідусіль лунали заклики про відкритість знань, дана епоха не полишила спроб приглушити голос жінки. Мері Волстонкрафт та Олімпія де Гуж, що особливо вирізнялись на тлі тогочасних дискурсів, вперше заговорили про скрутне становище жінки. Вони визнавали наскільки їхні права обмежені у порівнянні з чоловіками. Однак обидві, були в той час піддані осуду, а остання навіть приречена до страти. І лише у другій половині XIX століття європейські жінки, отримали «перші права», вони мали право розпоряджатись майном, однак лише перебуваючи у шлюбі.

«Жіноче питання» позаяк, ніколи не полишало поле дискурсу, з того моменту як про нього заговорили у період Просвітництва. З кожним новим поколінням жінок, переосмислювалось їхнє місце у суспільному унормуванні.

А що ж з себе представляє наш сьогоденний простір, в тому числі й науковий. Сучасні гендерні студії, почали по-новому тлумачити вже «встановлені» ролі, як жінки, так і чоловіка. Жінка крізь століття, нарешті «вийшла з тіні», тепер вона спроможна мислити себе незалежно від чоловічого авторитету. Зовсім інша справа, що «унормовані» у суспільстві гендерні ролі дуже

часто досі перешкоджають такому розвитку жіночої діяльності. Стереотипи, що були закладені ще декілька десятиліть тому, досі побутують у сучасному суспільстві. «Жінка не може бути вправною матір'ю, якщо має роботу» або «природою закладено», що жінка повинна мати сім'ю та дитину, це перше про що треба їй піклуватись».

Не менш прикро визнавати, що й канон західної філософії має аналогічні вади. Мова перш за все йде про обмеженість літератури що зосереджена довкола жінки, або написана нею. Майже жоден онлайн-список, тобто список основних формотворчих праць з філософії, не може сподіватися продемонструвати усю повноту внеску жінок-мислительок, оскільки більшість з них виключена з «канонічного» формату прочитання. Подібний підхід веде нас до знеособлення авторок та применшення або навіть апропріацію їхніх здобутків чоловічими філософськими колами.

Творчість Олімпії де Гуж і Мері Волстонкрафт уже давно посіла стале місце в історії становлення феміністичного руху, їхні праці стали констатацією завойованих жінками в минулому свобод, які у сучасності дали жінці право бути самостійною. Проте, як і більша частина історичної спадщини, вона втратила гостроту сприйняття й перетворилася на буденність. Тому сучасний дискурс, у якому мислиться жінка як окремих від чоловіка індивід, потребує ретельного аналізу та збагачення знання, на основі праць даних письменниць.

Стан наукової розробки. Феміністична філософія як течія дисциплінарно була затверджена у фемінізмі другої хвилі, тобто у період 1960-х та 1970-х років. Почалося все з публікації книги «Друга стаття» (1949), написаної «матір'ю фемінізму другої хвилі», інтелектуалкою та філософинею Симоною де Бовуар (1908 – 1986) і з роботи «Жіноча містика» (1963), складеної натхненницею для нового покоління феміністичної думки Бетті Фрідан (1921–2006).

Однак формально, саме тлумачення засадничих ідей фемінізму, почалось саме у добу Просвітництва, із вступом у літературну сферу Олімпії де Гуж (1748

– 1793) та Мері Волстонкрафт (1759 – 1797). Їхні праці «Декларація прав жінок» і «Захист прав жінки з критикою на моральні і політичні теми» («Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne», «A Vindication of the Rights of Woman with Strictures on Moral and Political Subjects») торкалися тогочасної проблеми нерівності та пригноблення жінок. Філософині надали цим аспектам особливої уваги та публічності для ширшого розповсюдження своїх ідей, що могли б закласти основу для «нової демократії».

У сучасній практичній площині здійснюваних досліджень підкреслюється певна обмеженість у вибірці літератури. Наразі дослідженням феміністичної філософії у добу Просвітництва присвячено не так багато праць. Більшість джерел, що з історичної точки зору оглядають дану епоху, спрямовані на ознайомлення із чоловічими постатям у філософських колах та їхніми ідеями.

Аналіз наявної бібліографії свідчить про те, що більшість праць, які спрямовані на дослідження діяльності представниць раннього фемінізму, були написані переважно сучасними англійськими авторами. Також заслуговує на увагу той факт, що основні аспекти життя та творчості письменниць є малодослідженими, якщо порівнювати їхні постаті з іншими відомими філософами-чоловіками. Дослідження біографії Олімпії де Гуж мають значні прогалини; велика частина фактів, що були описані в літературі, присвяченій вивченню її особи не мають ґрунтовних підтверджень, проте використовуються майже повсюдно у більшості досліджуваних джерел. Особистість та творчий доробок Мері Волстонкрафт є більш відомими та дослідженими у порівнянні з її колегою. Біографії філософині присвячено чимало наукових і публіцистичних праць, з урахуванням перекладів її основних праць.

Об'єкт дослідження — детальний розгляд становлення ранньої феміністичної філософії на основі засадничих праць Мері Волстонкрафт та Олімпії де Гуж, а також суміжних з даною темою робіт інших дослідників та філософів.

Предмет дослідження — ідеї свободи та рівності прав для жінок на тлі патріархальних настанов доби Просвітництва.

Мета дослідження — проаналізувати основні аспекти, витоки та становлення раннього фемінізму, що постали всупереч ідеям Просвітництва, та відзначити їхню значимість у житті філософинь. Як результат отримати та сформулювати ретельно обґрунтовані висновки дослідження.

Реалізація поставленої мети обумовила необхідність визначення наступних **завдань дослідження:**

- Дослідити основні історико-формотворчі процеси доби Просвітництва
- Встановити ключові джерела походження ранніх феміністичних уявлень
- Розглянути, яке значення відводилось просвітницьким концепціям у житті та творчості Мері Волстонкрафт та Олімпії де Гуж
- Ґрунтовно охарактеризувати ідею жіночої освіти та теорії самовдосконалення Мері Волстонкрафт
- Провести аналіз засадничих теорій, закладених в основу ідеї рівності прав та свобод Олімпії де Гуж.

Структура роботи. Подана дослідницька робота складається з трьох основних частин: вступ, три розділи основної частини та відповідно належних для даного виду робіт, висновків.

Перший розділ «Формотворчий етап розвитку фемінізму в епоху Просвітництва» носить історичний та описовий характер задля обґрунтування ранніх радикальних феміністичних наративів. Розділ присвячений дослідженню засадничих та суперечливих за своєю природою просвітницьких ідей, що стали підґрунтям для подальшого дискурсу у роботах Олімпії де Гуж і Мері Волстонкрафт. Дана секція поділена на два підрозділи для більш детального та ґрунтовного викладу інформації.

Другий розділ, «Ідея самовдосконалення та розвиток жіночої освіти», зосереджений довкола постаті Мері Волстонкрафт, її біографії та творчого

доробку. Основна увага присвячена засадничим поняттям жіночої освіти та самореалізації особистості, котрі були викладені у низці її праць («Думки про виховання дочок: з роздумами про жіночу поведінку у важливіших життєвих обов'язках»; «Захист прав жінки з критикою на моральні і політичні теми», «Захист прав людини», та історичному аналізу).

Третій розділ, «Рівність та свобода як частина природного права» стосується основної праці Олімпії де Гуж «Декларація прав жінок». Дослідження в даному розділі спрямоване на аналіз фундаментальних понять «свободи» та «рівності», незалежно від статі, викладених філософінею. Для вичерпного аналізу витоків філософії дослідниці в розділі також були наведені певні історичні фрагменти, що віддзеркалюють події Французької революції.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Дослідження засноване на чітких та об'єктивних методологічних принципах. Відповідно, робота передбачає чіткий виклад, з можливістю інтерпретації автором основного змісту першоджерел, що були використані як підґрунтя для повного розкриття обраної для аналізу теми. Також, для глибшого опанування матеріалу та коректного відтворення позиції авторок, було використано метод історико-філософської реконструкції, що дозволяє повною мірою розкрити походження основних філософських концепцій, викладених у працях Мері Волстонкрафт та Олімпії де Гуж.

Джерельна база дослідження формується на основі історичних та описових статей, що стосуються формування феміністичної філософії. Зокрема, аби підкреслити значущість даної роботи були використані праці, що активно досліджують усі історичні процеси, котрі відбувались у той період. Для більш чіткого розуміння тем особистісної свободи, рівності та жіночої освіти, що були запропоновані філософінями, було обрано відповідні переклади першоджерел та споріднені другорядні джерела. З-поміж іншого, для ознайомлення та критичного аналізу було обрано англійський переклад праць «Декларації прав жінки й

громадянки» Олімпії де Гуж та «Захист прав жінки з критикою на моральні і політичні теми» Мері Волстонкрафт.

Також для осмисленого та глибшого аналізу ідей, висвітлених у даних працях, були дібрані дотичні до першоджерел, літературні зразки, матеріали дослідників та критиків. Їхній зміст було ґрунтовно проаналізовано та доповнено власними роздумами та подальшою інтерпретацією на визначену тему.

РОЗДІЛ І.

ФОРМОТВОРЧИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ФЕМІНІЗМУ В ЕПОХУ ПРОСВІТНИЦТВА

Сучасна картина світу має у своєму розпорядженні ідеал, який понад три століття тому здавався недосяжним, де жінки на рівні з чоловіками наділені однаковими правами та перевагами. Сучасний погляд на роль жінки, ознаменував перехід суспільства до нового етапу інтелектуального розвитку, де суспільство у своїй більшості перестає керуватись усталеними гендерними ролями, у які вписані певні «норми» та атрибути, що нібито мають бути «притаманні» певній статі.

Питання ролі, що займає, як чоловік, так і жінка у суспільстві, постало не лише у сучасності. Дискурс навколо цього ведеться вже доволі давно. Якщо чоловіки, протягом тривалого часу патріархату, як виду політичного та суспільного устрою, своє «місце» зайняли давно, то питання щодо ролі жінки, поставало «ребром» в «усталених нормах». Аби розібратись із цим, необхідно заглибитись у витоки боротьби жінок за свої права. Чи не найкраще це може проілюструвати доба Просвітництва, де питання гендерної ролі, як соціальної норми, було винесено за рамки навчального посібника з біології, у дискурс, у тому числі й філософський.

Тож в межах даної дослідницької роботи, задля коректного розуміння запропонованого для огляду питання та його подальшого аналізу, було обрано творчість письменниць доби Просвітництва, а саме Олімпії де Гуж та Мері Волстонкрафт, як приклад зародження феміністичної філософії. Для більшої наочності, на початку пропонуємо звернутись до історичної ретроспективи та поглянути на початки становлення феміністичного руху у період Просвітництва.

1.1 Визначення доби Просвітництва

Для початку нашого дослідження необхідно виважено та змістовно підійти до означення епохи Просвітництва. Тому, перш за все, варто визначити рамки епохи, протягом якої відбувався розвиток феміністичної філософії.

Попри значну історичну спадщину, велика кількість дослідників, досі не може прийти до консенсусу щодо точного початку епохи Просвітництва. З одного боку, серед критичних джерел, з якими довелось нам ознайомитись, часто можна побачити початок XVIII століття (1701) або середину XVII століття (1650) як потенційні відправні точки. З іншого боку, деякі з дослідників схильні вважати, що початковим відліком для доби став 1715 рік. Тобто даний період охоплює приблизно понад 70 років, від початку правління Людовика XV до Французької революції (1789).

Заслугує особливої уваги підхід, що визначає часові рамки доби, починаючи з філософії Рене Декарта (1596 – 1650). Тобто існує точка зору, згідно з якою початок епохи можна простежити у проєкті філософа, спрямованого на пошук вірогідного знання, відзначеного у праці «Міркування про метод» (1637) і надалі в «Метафізичних міркуваннях» (1641). Якщо зазначати це неодмінно саме на філософському дискурсі мислителя - це буде значити, що перехід Декарта від зовнішнього авторитету до внутрішньої впевненості, що був описаний у його роботах, знаменує також початок епохи Просвітництва. Подібне видається доволі логічним, оскільки варто нагадати, у свій час, саме Декарт одним із перших почав усвідомлювати, що більшість знань, котрі надходили через церкву та схоластичну філософію, тобто традицію та авторитет, не можуть мати абсолютної певності. Саме він ввів до свого дискурсу методологічний сумнів, відкидаючи усе, що може піддатися хоч краплі подальшого скепсису. У результаті якраз такого мислення, нам вдалось познайомитись з його фундаментальною істиною: «Cogito, ergo sum» (Я мислю, отже, я існую). Саме подібні дискурси були приведені в основу нових ідеалів, що постали у добу Просвітництва.

Для того, щоб подана інформація мала більше контекстуальної ваги у межах даної дослідницької роботи, варто буде також підкреслити, що значний вплив на формування поданого Декартом філософського нарративу мала фігура жінки, а саме принцеса Єлизавета Богемська (1618 – 1680). Вона була релігійним авторитетом, значною політичною фігурою, що перебувала в Герфордському абатстві та вела обширне листування з Рене Декартом. Позаяк, більшість її листів до шанованого філософа є суворо конфіденційними, за власними бажанням принцеси, її значний внесок у формування перехідного етапу у філософії Декарта, є неоціненним. (Shapiro, 2013) Принцеса Єлизавета Богемська хоча й народилась достатньо задовго до епохи Просвітництва, якщо брати більш усталені часові рамки, проте її ідеї та діяльність мають певні паралелі з основними цінностями даної епохи. А поглиблення у її життя означало б для даного дослідження вивчати європейське інтелектуальне життя XVII століття.

Згадане раніше листування, між філософинею та Рене Декартом, достатнього відоме у певних дослідницьких колах не лише своєю глибиною, але й широким колом обговорюваних тем. Єлизавета критикувала механістичний погляд Декарта, згідно з яким усі природні зміни є результатом контакту між матеріальними тілами. (Shapiro, 2013) Декартове розуміння тіла, як «*a res extensa*», мало змогу взаємодіяти з іншими тілами, в той час, як розум, тобто «*a res cogitans*», у його баченні став нематеріальним і тому вимушено не міг фізично взаємодіяти з тілом. Саме подана перцепція видавалась філософині доволі складною для довільного узгодження. Насамперед це пов'язано з тією проблематикою, відповідно до якої розум не розширений, і не може причинно взаємодіяти з тілом, що фактично створює дилему для усієї подальшої механістичної філософії Декарта. (Shapiro, 2013) Попри таку значну критику, філософиня все ж таки припускає, що існує вирішення для поставленої проблеми у філософії Декарта. Вона гадає, що може знадобитись повністю переглянути природу розуму. Наостанок, за нагоди хотілось би зазначити ще один цікавий фрагмент у листуванні філософині з Рене Декартом, що буде корисним у контексті поданої

роботи. Передусім, це наявність у даних рукописах перших ґрунтовних засад її відмови від схоластичних ідей, які зокрема будуть надалі відзначені в декартовій аналогії взаємодії розуму та тіла зі схоластичною концепцією тяжкості. (Shapiro, 2013)

Саме на подібній взаємодії й побудованому між мислителями діалозі, Єлизавета змогла зробити один зі значних внесків у філософію, сформулювавши дилему «розуму-тіла». Насамперед, як стає помітно, вона значно випереджала певну частину тогочасної інтелектуальної еліти, і фактично стала однією із значних перехідних ланок для побудови феміністичної філософії у добу Просвітництва.

Якщо свідомо поглибитись у вивчення даної доби, то можливо дійти висновку, що Просвітництво можна охарактеризувати як ключову перехідну ланку у європейській історії, у якій домінує раціональне розуміння та критичне мислення, і де логіка стає фундаментом для індивідуального та суспільного розвитку. Поруч з логікою лежить віра у розум, який стає основним джерелом авторитету та легітимності.

Важливим внеском доби також стало відмежування релігійної свідомості від постулату влади. Ці наративи, як і було зазначено вище, можна було помітити також і раніше, вже у праці Рене Декарта та в теоретичних настановах принцеси Єлизавети Богемської. Зокрема, з огляду на зазначену причину, дану епоху часто зображують як метафоричну подорож від темряви до світла. Першочергово, дане розуміння помітне вже у самому терміні Просвітництва, де слово «світло» все ж виділяється своєю домінантною формою. Аналогічні спостереження можливо виявити у французькому найменуванні доби Просвітництва, що звучить як: «Le siècle des Lumières», - що дослівно можна перекласти як «доба Світла».

Слово «світло», попри свою очевидність, все ж має більш укорінене значення. Так, концепції світла приділяють значну увагу у релігії, те ж саме християнство, до прикладу. У ньому, поданий концепт символізує розсіювання

невігластва та упереджень, прагнення до божої благодаті. Для більшої ілюстративності у даному дослідженні, далі слідує пряме цитування: «Бог є світло, і немає в Нім жодної темряви». (Ів. 1:5) Як наочно стає помітно, «світло» не лише знаменує прихід чогось святого, але й уособлює подолання різного роду сумнівів. Зазвичай ці сумніви, якщо вже покладатись на релігійні вірування, є уособленням чогось лукавого. У цьому ж контексті іронічним здається той факт, що саме релігію піддавали сумніву у дану добу.

Первинний етап дослідження епохи Просвітництва дозволяє нам окреслити дану добу, як багатовимірне історико-філософське явище, яке дало поштовх до зародження фемінізму. На прикладі особи принцеси Єлизавети Богемської, можна простежити ранні проліски розвитку феміністичної думки. Її листування, з не менш шанованим науковцем і філософом Рене Декартом, засвідчує наявність у тогочасному інтелектуальному середовищі жінок-мислительок та наукових постатей на рівні з чоловіками.

1.2 Формування феміністичної філософії та пошук жінками власного «Я» у період Просвітництва.

Дана епоха відстоювала достатньо не властиві, у певному сенсі, для ранніх сторіч ідеали, такі як свобода, прогрес, толерантність, братерство, конституційне правління. Релігійна ортодоксія, що була характерною для попереднього покоління, відійшла на периферію інтелектуального та суспільного розвитку. «Знання для усіх», приблизно саме так можна було б охарактеризувати тогочасне гасло епохи, де науковий та методологічний метод, себто редукціонізм, стали основою для подальших розумових засад. Це значною мірою не лише стало частиною історії даного періоду, але й вийшло за його усталені часові рамки. Тобто такі наукові та академічні дисципліни, якими ми їх знаємо сьогодні, наприклад, біологія, психологія, антропологія чи фізика, стали частиною спадку даної епохи, а значить були глибоко вкорінені у неї. Понад те, навіть більшість сучасних принципів, що є основою для нашого суспільства, як от права людини,

виникли з думки Просвітництва. І звичайно дана епоха не оминула, як вже вдалось з'ясувати й філософський екскурс. (Learning, 2017, с. 2427)

Як доречно зазначав відомий французький філософ та релігієзнавець Бернар ле Бов'є де Фонтенель (1657 – 1757) у XVIII столітті, Просвітництво постало як щось опозиційно нове, те що могло ознаменувати новий і безпрецедентний філософський дух. (Joshi, 2022, с. 22) Цей вислів може інтерпретуватись по-різному. З одного боку, нам дана можливість простежити значний інтелектуальний розвиток, який підштовхнув тогочасних мислителів до думки про надбання розуму. Як приклад, кульмінацією розвитку даної ідеї може бути постать І. Канта (1724 – 1804), котрий припускав, що розум може стати чи навіть вже є частиною засобу для досягнення моральної чи інтелектуальної автономії. Тобто філософ зберігав наукову точність у сприйнятті світу, при цьому розглядаючи моральні наслідки людських дій.

З іншого боку, необхідно усвідомлювати, що значний внесок до розвитку тогочасної філософської полеміки зробили й жінки. Важливо зазначити, що у той період на території Європи та Америки все частіше почали формуватись перші засадничі ідеї раннього феміністичного руху. Разом з тим, розвинути уявлення про жінок допомагала якраз і філософія. Переважна більшість жінок лише почала усвідомлювати, що вони також мають природні права, даровані їм від народження на рівні з чоловіками, а їхній голос має бути почутий. Проте для цього необхідно було продемонструвати «силу», у тому числі й думки. Американський історик Лінда Кауфман Кербер (1940) висловлювала погляд, що тогочасний філософський дискурс, попри шановану «відкритість» та «знання для усіх», на початку не висловлював особливого зацікавлення щодо постаті жінки, визначаючи її вже унормованими у громадській культурі рольовими моделями. (Gruber, 2023)

Подібне лише ставило під сумнів особу жінки й загалом негативно впливало на саме формування уявлення про неї. Через це постало резонансне питання: «Хто така жінка?». Просвітництво посприяло неабиякому інтересу до

пошуку «правильної» відповіді на нього. Найочевидніше, що найбільш активно цей наратив розвивали саме жінки. Вони відмовлялися від характеристики, приписаної їм чоловіками, лише як біологічного виду (*самки) з «властивою» для нього дітородною функцією. Втім перш ніж прийти до цього усвідомлення, необхідно було довести власне самій жінці твердження «Я – жінка», аби далі нести це у маси. На такому підґрунті у добу Просвітництва значно виділяються філософині та за сумісництвом ранні феміністки Олімпія де Гуж і Мері Волстонкрафт. Вони довели нові ідеї рівності до логічних висновків і написали маніфести, що були присвячені жіночим правам. Звичайно цим перелік філософинь не обмежувався, до нього можливо ще додати безліч імен як, наприклад, Емілі дю Шатле (1706 – 1749), що переклала та додала власні міркування до праць Ньютона.

Також у поданому питанні представляє інтерес твердження «Я – чоловік», що як таке і не потребувалось довести. Чоловіки під егідою тоді, та й раніше, оповитих патріархатом суспільних норм, повністю віддавали собі належне у тому, хто вони та чого бажають. Трохи пізніше, одна досить впливова жінка для сучасної феміністичної філософії, Симона де Бовуар, висловлювала якраз подібну до описаного ідею. Вона казала, що чоловік, на відміну від жінки, не визначає себе як представника своєї статі, в той час як для жінки це є принциповим. Вона наводить, як видається доречним у даній роботі, дуже гарний приклад прояву даного твердження – міт про створення світу. Звернувшись до нього, можливо простежити розвиток патріархальної парадигматики. Оскільки згідно з мітом, Єва була не створена у пару Адаму, як рівна йому, а була лише його частиною, сотвореною із «зайвого ребра». І це стало причиною для подальшого вияву маскулінності та неправомірних дискурсів у бік жіночої статі. Філософські кола, попри усю свою усвідомленість, визначали, що чоловіче тіло має сенс саме по собі, тоді як жіноче може бути виражене лише через чоловіка, тобто залишаючись його похідною. Зазначене наштовхує на думку, що епоха Просвітництва попри свою, здавалось би однозначність, дії

котрої були спрямовані на пошук розуму та подолання обмежень чи дискримінацій, оскільки саме так приблизно і звучало гасло доби, насправді не може остаточно бути описано саме таким чином. Цю добу можливо розглядати через подвійну призму історичної ретроспективи, де поруч з емансипацією стоїть репресія та женоненависництво.

Подібна дихотомія та вже сучасне непорозуміння серед дослідників доби, ставить під питання справжню природу Просвітництва. Мері Волстонкрафт в одній зі своїх провідних робіт, а саме «Історичний і моральний огляд Французької революції і її наслідок в Європі» («An Historical and Moral View of the French Revolution» (1794)), визначала природу цієї епохи через дихотомію просвітницьких принципів та упереджень, тим самим підкреслюючи якою конфліктною у ряді своїх ідей була тогочасна доба. Не дивно, що зараз серед сучасних дослідників фемінізму доволі часто присутня критика Просвітництва як антирепресивної та антигуманної щодо жінок епохи.

Однак у цьому можливо простежити й позитивний характер такої взаємодії. Більшість розбіжностей, що поставали за доби Просвітництва надихали її представників до тонкої взаємодії між собою та часто приводили до тривалих та жвавих дискусій на цю тему. Не оминула ця хвиля звичайно і просвітницький фемінізм, особливо що стосується періоду 1790-х років, представниками якого можна вважати Мері Волстонкрафт та її однодумців, що у своїх працях вели диспут щодо тогочасних викликів суспільства стосовно жінок, тим самим створюючи сприятливі умови для більшої відкритості та подальшого опору пригнічуванню з боку традиційного чоловічого авторитету.

Звичайно вартує також значної уваги той факт, що сам термін «фемінізм» був вперше сформований лише наприкінці XVIII століття соціалістом-утопістом Шарлем Фур'є (1772 – 1837). (Шевченко, 2016, с.202) Втім, концептуальні засади для даної термінології варто шукати саме в добу Просвітництва, зокрема серед жінок даної епохи. Саме завдяки їм, під спільною егідою боротьби проти

упередженого ставлення до осіб жіночої статі та стійкого фалоцентризму у суспільній думці, вибудовувалась нова система переконань. Основними аргументами у ній виступали вислови на користь жінок, починаючи від агіографій видатних жінок і закінчуючи вимогами про покращення освіти та рівності прав для них. Звичайно перші представники такого радикального руху стоять осторонь, однак мали значний культурний вплив. Згодом інтелектуальні кола даного руху почали розширювати свій вплив на маси та набувати значну частину прихильників.

Подана вище ретроспектива дає змогу систематично описати феміністичний рух, котрий особливо став помітним на тлі Просвітництва, де ідеї розуму та прагнення до світла мали нівелювати невігластво та зневагу. Проте як і для більшості з радикальних рухів, яким тоді визнавався ранній фемінізм, необхідно було довести до ідеалу конструкт, на якому буде будуватись фундамент майбутньої культурної течії. В першу чергу, необхідно було надати самій жінці переконливі аргументи, які могли б затвердити її як автентичну особу з власними потребами та переживаннями, які апріорі не повинні визначатись чоловіком. Другим етапом став зсув патріархальних свобод та ідеалів, на яких будувалось формально «демократичне» суспільство. Останній етап передбачав затвердження ідей у суспільно-прагматичній нормі та повсякденному житті. Це означало визнання за жінками таких самих прав як і у чоловіків.

Беручи до уваги попередній виклад, надалі буде доцільним звернутись до ідейного натхнення перших пролісків феміністичного руху, тобто безпосередньо до біографії та викладу основних ідей в працях Мері Волстонкрафт та Олімпії де Гуж.

РОЗДІЛ II.

ІДЕЯ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ

Всупереч штапованості такого виду викладу, необхідно почати із біографічної частини життя Мері Волстонкрафт. Описаними тут будуть лише певні моменти, які посприяли її роздумам.

Волстонкрафт була другою дитиною в багатодітній родині та страждала через відсутність формальної освіти. Так сталося не лише через обмеженість доступу до неї, якого зазнала у той час переважна кількість осіб жіночої статі, але й через значне погіршення фінансового становища родини. Пов'язано це було насамперед з батьком філософині, який більшу частину сімейного статку вкладав у досить малоперспективні фінансові махінації. Зокрема, чоловік також мав алкогольну залежність, котра мала значний вплив на його сім'ю; доволі часто він вдавався до фізичного насилля над власною дружиною, що заставляла власне сама Волстонкрафт. Враховуючи таку ситуацію, надалі не виникає питань про рішення філософині полишити рідний дім. Подібне в наш час не буде піддаватись настільки критичній оцінці з боку суспільства. Натомість варіант вийти з під опіки чоловіка, в той нелегітимний для жінки час, означало лише систематичний осуд та обурення. Більшість з того, що пережила мислителька, вона у майбутньому вправно тлумачила у своїх працях.

Згодом філософиня буде розділяти як для однієї людини, тим паче тогочасної жінки, дуже багато зобов'язань. У відносно швидкій послідовності їй необхідно було не лише виводити власну аргументацію щодо жінок на рівень дискурсу серед філософських ерудитів, але й залишатись при цьому компаньйон леді, шкільною вчителькою та гувернанткою. Щодо останнього, вона була дуже незадоволена. Через скрутні обставини їй довелось зайняти пост гувернантки у дочок лорда та леді Кінгсборо в Ірландії. Однак вона щиро вважала за недоречне розумним жінкам підпорядковуватись «багатим дурням». Цю думку вона надалі гарно проілюструє у вже згаданій раніше праці «Захист прав жінки», де особливий

наголос паде на роль жінки, котра не повинна ототожнюватись із твариною, а відношення суспільства до неї має бути таке саме, як до чоловіка. (Todd, 2017) Подібна тема, де жінки повинні керуватись власними амбіціями та перестати прислужуватись чоловікам, присутня у праці «Думки про виховання дочок», яка формально стала відкриттям Мері Волстокрафт світові, оскільки була першою роботою, що була видана та просувалась у маси.

Надалі буде здійснена спроба концептуалізувати основні ідеї філософії Мері Волстонкрафт. Зокрема, варто зосередитись на концепті чуттєвості, у тому числі на «жіночій почуттєвості», особливій увазі до виховання дітей та системному підході мислительки до прав жінок. Для кращого обґрунтування та ілюстрації ідей доцільно звернутись до уривків наступних праць: «Думки про виховання дочок: з роздумами про жіночу поведінку у важливіших життєвих обов'язках» («Thoughts on the Education of Daughters; with Reflections on Female Conduct, in the More Important Duties of Life», 1787), «Захист прав жінки з критикою на моральні і політичні теми» («A Vindication of the Rights of Woman with Strictures on Moral and Political Subjects», 1792) і «Захист прав людини» («A Vindication of the Rights of Men», 1790).

Визначним аспектом її діяльності можна вважати полемічну роботу «На захист прав жінок» та анонімно опублікована праця «На захист прав людини». Подані праці, були чудовим втіленням головних формотворчих засад її філософського здобутку. Метою їх написання насамперед було надати відповіді на тогочасні радикальні закиди серед «ясних розумів» суспільної думки, виражені в працях Едмунда Берка «Міркування про революцію у Франції» (1790) та Жан-Жака Руссо «Еміль, або Про виховання» (1762). Інтелектуальні наративи, що були присутні у даних працях, повністю нівечили людину, як таку, знецінюючи її особистість. Особливої уваги вартує згадка праці Руссо, оскільки саме вона стала основою для подальших міркувань Волстокрафт у бік жіночої автономності. У цій праці, Жан-Жак Руссо за основу свого полемічного міркування бере образ дівчини Софі, котра відповідно до запропонованих настанов повинна втілювати ідеал

дружини для раціонального чоловіка. Мова про освіту лунає виключно під гаслом виховання майбутньої покірності з боку дівчини, виключаючи її інтелектуальний чи духовний розвиток.

У вступі своєї праці «Захист прав жінки» Мері Волстонкрафт виклала низку положень, що стосувались зокрема подібної освіти. Якщо заглибитись в історію становлення освіти серед жінок, то можливо помітити, як більшість тогочасних дискурсів навколо жінки стосувались виключно її опосередкованої ролі домогосподарки, якій прищеплено піклуватись про дітей і доглядати за господарством. Тобто формування жінки як особистості виходило виключно з ініціативи чоловіка. Так, освіта, що зараз не є становою, виключно для чоловіків, раніше не була доступною для жінок. (Черчович, 2017)

Тут є доречним згадати про початки освіти для жінок. Ініціатива поширення освіти серед жінок була помітною в Англії, Уельсі та Америці. Якість освіти жінки прямо пропорційно залежала від великодушності її батька чи чоловіка. На англійських теренах також був прийнятий закон про початкову освіту для дітей, який подібно до тогочасних українських реалій, оминав доступність освіти для дівчат з робітничого класу.

Про жіночу освіту в епоху Просвітництва варто говорити не лише на території Європи, Англії та Америки, а й можна розглядати на безпосередньому прикладі України. Про жіночу грамотність писати на українських теренах почали лише наприкінці XVIII ст., а сама вона була доступна переважно заможним. За часів Київської Русі, освіта була відкрита лише з боку жіночих монастирів. Серед учениць таких закладів переважали боярині, в той час, як інші вимушені були бути лише черницями. Наскільки ефективною була якість такого навчання судити важко, оскільки тема жіночої освіти характеризується значним браком джерел. Подібна настанова з привілейованістю за статком, залишалась і надалі, включно й у другій половині XVIII століття, коли почала формуватися світська жіноча освіта. У той час за ініціативи Катерини II, був заснований Інститут шляхетних дівчат при Смольному монастирі в Петербурзі. Мову про нього зараз варто вести, через

приналежність у той період переважної кількості українських земель до території Російської імперії. На меті закладу було не стільки надати жінкам право на освіту, а скільки надати державі освічених жінок. Якраз подібне чи не найкраще ілюструє їхнє тогочасне становище. Попри широкий перелік предметів, що входили до програми, освіта залишалась під егідою чоловічих інституцій. У цьому випадку, під ідеєю Божою та суспільною, де жінка мала бути «вільна» від чоловіка, настільки наскільки він їй дозволить, тобто залежна. Подібна згадана соціальна нерівність, була нормою для тогочасного устрою. Однак привілейованість, в такій ситуації радше заподіювала шкоди, ніж допомагала жінкам у їхньому розвитку.

Повертаючись до викладу праці Волстонкрафт «Захист прав жінки», відповідно до її власних спостережень, виховання, запропоноване Руссо, у своїй кінцевій меті може привести дівчат до нещасливого життя. Філософ дає настанови чоловікам, які апріорі зводять роль жінки до «привабливої коханки». Водночас раціональність, інтелектуальний та моральний розвиток, право на яке надається будь-якій людині, а не лише чоловікам, за правом їх народження, відповідно до критикованого філософинею тексту, залишається поза сферою діяльності жінки. Руссо не намагається зрозуміти жінку, натомість він пропонує лише поверхневу оцінку її діяльності. Неодноразово згадана дилема взаємин між чоловіком та жінкою у вище загаданому тексті філософа перетворюється у проблему володарювання та рабства, де жінка, за переконаннями власне самої Волстонкрафт, зводить свій можливий потенціал нанівець. Власне тоді як непокора, так і спроба вийти за рамки маскулінних інституцій, тобто повна протилежність запропонованому вихованню, сприймалась як виклик суспільним нормам. Важливо, що і самі суспільні норми були встановлені саме чоловіками.

Ідея виключно фізичної привабливості жінок була вкорінена у систему оцінки діяльності жінки. Передусім, йдеться про так званий «ідеал краси», що сам по собі є недосяжним. Волстонкрафт у своєму вступі каже, що подібний феномен є маніпуляцією, фальшивою витонченістю з боку чоловіків. Тобто, це фактор, який спрямовує діяльність жінки на штучно створений ідеал, котрий відвертає жінок

від необхідних амбіцій та поваги. Зокрема, тут визначається основна мета написання даної праці Мері Волстокрафт. Це спроба змінити сприйняття жінок, відійти від усталеного зображення жінки як делікатної істоти, натомість пропонуючи здібну особу, котра може зробити значний внесок у суспільну діяльність.

Саме відмінність у сприйнятті суспільством чоловіка та жінки філософія намагається нам проілюструвати на прикладі стандартизованого уявлення про «жіночу красу». Фактично, «делікатність жінки» в той час проявлялась як покора та повна відданість. Якраз про такі «ідеали» доволі часто полубляли писати такі дослідники як Руссо, якого власне вона критикує у декількох розділах своєї праці, та Джон Мільтон (1608-1674), про якого було згадано у її другому розділі. Там присутні доволі радикальні у своїх ідеях висловлювання. Філософія припускає, що описані подібно до героїні Софі у праці Руссо уявлення про жінку як «ніжну, домашню тварину», де її щастя полягає в слухняності та красі, лише романтизує жіночність та позбавляє жінок самоповаги та заслуженої гідності.

Чоловіки, намагаючись дати жінці, на перший погляд, це може здаватись іронічним, більшої «жіночності», лише сприяли деградації їхніх характерів. Зображена Софі у Руссо, Єва у Мільтона та образ жінки у доктора Джона Грегорі (1724 - 1773) пропонують, на думку самої філософині, неправильні, а часто і поверхневі риси, що повинні бути притаманні жінкам. Подібна «освітня» пропаганда з боку наведених філософських доробків створює навколо жінки певну надмірну штучність, яка веде до руйнації її особистості зсередини. Мислителька вірить, що такі програми є формально насильницьким способом деформувати в жінці силу її характеру, аби вона не була спроможна діяти самостійно. Однак, як можна було вже впевнитись, для Волстокрафт існувала певна чуттєвість, яка могла вести до самостійності та незалежності. Безпосередньо для самих жінок це було підґрунтям, основою їх становлення. У своїй основі, це також пов'язано з міркуванням дослідниці про природу чоловіків. Вона каже, що так звана «мудрість та зрілість», котра наявна лише у чоловіках від природи є лише

ще однією примарною надією патріархального підпорядкування. Єдине що дійсно вартує уваги для жінки це спроба вийти із тотальної співзалежності з чоловіком, розвиваючи власні інтелектуальні здібності. Разом з тим, сама дослідниця зауважує наскільки помилковим є описане уявлення про чоловіка, додаючи у висновку, що вони нагадують їй лише «перерослих дітей».

Окремо згаданою темою в цій роботі був освітній процес для жінок в період Просвітництва. З цієї причини, доцільним є звернутись до полеміки, що порушує Мері Волстокraft. Вона проводить паралель між освітою жінок та солдатів, що в розрізі становить яскравий приклад «безладності» в освітньому процесі того часу. Дослідниця констатує той факт, що жінки часто потрапляють до суспільства з обмеженим знанням та розумінням. Подібно до того, як солдати можуть виключно через поверхневі навички соціальної взаємодії отримати певну кількість «знання про світ», так само жінки отримують знання без належного інтелектуального підґрунтя. Відсутність структурованого підходу до освітнього процесу у підсумку приводить до відсутності методичного мислення та ефективного синтезу знання. Це веде жінку до відносин з чоловіком на рівні патерналізму, де дії виконуються з повною відсутністю їхнього розуміння, тобто сприяє поверхневому сприйняттю світу. Здобуття знання зазвичай є другорядною частиною діяльності, а відповідно до слів самої філософині, сам процес засвоєння знань відбувався часто шляхом випадкових спостережень чи вдалих компромісів.

Зокрема, сама дослідниця є чи не найкращим прикладом самоосвіти серед жінок епохи Просвітництва. Як жінка, Волстокraft, у ті часи не могла повною мірою систематично здобути освіту, тому більшість знань, що отримала філософиня, були виключно її власним досягненням. Про це свідчать її подальші опубліковані праці, де можливо чітко виокремити неабияку обізнаність мислительки. Вона дуже вправно орієнтується у Біблії та деяких відомих класиках, як от Вільям Шекспір (1564 – 1616) та Джон Мільтон (1608 – 1674). Проблема освіти серед жінок в той час буде глибоко непокоїти Мері Волстокraft і надалі у

її працях. (Todd, 2017) На відміну від мислительки, її брату були відкриті усі шляхи до освіти. Цьому не тільки посприяли самі батьки, які мали більші сподівання на його розвиток, оскільки він був чоловіком, а й значний статок, котрий їх батько не намагався насильно забрати, як це він зробив із власною дочкою.

Повертаючись до моделі, до якої звертається дослідниця, порівнюючи жінок з солдатами, вона була обрана нею не випадково. Фактично, виключаючи вже наведені для порівняння фактори, Мері Волстокraft розглядає солдата як особистість непланомірну, без чітко визначеної ролі в суспільстві. Детермінованість таких людей визначена передусім їхнім середовищем та рівнем освіти, котрий залежав від наданих урядом повноважень. Їх навчають бути дисциплінованими машинами без зайвих здібностей. Формально, поза своєю строковою службою, вони не знають як жити, їхня особистість формується на насильницьких підставах, де думати вкрай не варто. Жінки в подібному середовищі існували протягом тривалого часу.

Тема узурпованих чоловіками прав жінки ніколи не виключалась із загальної теми феміністичних праць. Мері Волстокraft лише вправно ілюструє, як обмеженість у повноцінній освіті та свободі вибору стримує жінку та її амбіції. Подібно до військових, їх навчають «правильній» поведінці. Безпосередньо у тексті подається приклад, як попри огиду до невірності, жінки мають продовжувати догоджати чоловікові, аби втамувати потребу у захопленні їхньою галантністю. Праці подібні до тих, що презентує Джон Грегорі, визначає ще з дитинства поведінкові патерни, які повинні формувати характер та рівень взаємодій жінки в суспільстві. Тобто нібито «притаманне» марнотратство та любов до моди повинно включатись у цілісний образ «жіночності». Однак обидва твердження є «місконцепцією», що повинна була б сприяти патріархальній поступливості з боку жінки. Насправді й сама дослідниця припускає, що подібні висловлювання, на рівні з тими що були вже вказані, є наслідком суспільного тиску, котрий запевняє, що такі якості є вродженими. Показовим є те, що суспільні

установи не приймають сильних жінок, спроможних до чуттєвості та незалежності в особистісному розвитку. Чоловіки, припускає у своїй праці авторка, повинні бачити слабкість жінки, аби знати, що влада в сім'ї досі належить їм. Власне сам шлюб та створення сім'ї давали, за тогочасними настановами, можливість чоловікові повноцінно «володіти» жінкою. «Слабкість», що так часто вимагалась, частіше за все слугувала на користь подібним рабським взаєминами та ставала вимушеною характеристикою конституції будь-якої жінки поруч з чоловіком. Сам концепт «володіння» над кимось, вже припускає підрив автентичності особи, над якою здійснюється даний процес. Питання гуманності подібної взаємодії не потребує зайвих запитань.

Концепт «шлюбу», що розглядає Волстонкрафт, як і тоді, так і сьогодні повинен виходити не з дилеми пригнічення жінки, задля задоволення потреб чоловіка, або навпаки. Філософія описує шлюб як гармонійне поєднання ніжної дружньої симпатії, котра припускає наявність глибокого емоційного зв'язку та взаємоповаги між партнерами. Подібного роду нав'язані чесноти, як «слабкість», веде до цікавого міркування, чи природа жінки підпадає під ці норми, чи жінка априорі є соціально приниженою. Відповідь звичайно є очевидною.

Все написане вище лише підкреслює наскільки вимушеними було становище жінки у період Просвітництва. Однак, щоб остаточно затвердити подану інформацію, скористаємось аргументацією, яку розвиває Мері Волстокрафт у четвертому розділі своєї праці «Захист прав жінки». Безпосередньо явним є факт, що жінки під суспільним гнітом, котрий був підлаштований під патріархальні умови, зазнавали доволі значних утисків щодо інтелектуальних та духовних потреб. Проте питання полягає у тому, чи дійсно вина лежить лише на таких обмеженнях чи жінка сама загнала себе у такі обставини. Існує припущення, що жінки самі поневолили себе, змирившись із фактом своєї безвиході. Тобто у взаєминах, де жінка потерпає від гнітючої сили чоловічого его, вона ніби схиляє голову і повністю віддається фатуму, продовжуючи міркувати в межах рабської свідомості. Подібно до цього мислить

і жінка у тих обставинах, в яких вона перебувала. За міркуваннями Волстокraft, вони починають зневажати саму свободу, за ідею котрої їм не вистачає чесноти боротись. Фактично, вона була ними втрачена. Однак проблема тут постає не в тому, що жінки втратили чесноту користуватись розумом, а в тому, що вони загубили автономність у власних думках.

Ретроспективний аналіз історії показує, що переважну кількість часу жінки межували між двох ролей - рабині чи деспота, що зрештою вело до значного занепаду їхнього інтелектуального розвитку. Розум, до якого природно може апелювати будь-яка людина, незалежно від статі, стає частиною недоступного для жінок досвіду. Суспільство здавна, як вже було описано раніше, займалось чіткою регламентацією в угоду патріархальній інституції. Усі перераховані характеристики, що нібито є частиною поняття жіночності, були націлені на головну мету тогочасного маскулінного суспільства, а саме - догоджати. Однак, якщо навіть одна з умовних характеристик буде відповідати запитам чоловіка, це всеодно буде вести до подальшого невдоволення. Мері Волстонкрафт припускає думку, що саме розуміння жінки як живої особи, котра спроможна вільно користуватись власним розумом, є частиною суперечності у патріархальному світі. Чоловіки ніколи не будуть задоволені жінкою, яку б роль вона не займала.

Якщо роль рабині, була вже вдосталь розглянута в даній роботі, то її протилежність - роль деспота, жінки при владі, все ще потребує більш детального аналізу. У своїх нарисах, Мері Волстокraft неодноразово вела полеміку щодо жінки при владі. Однак її увага зосереджувалась переважно на питанні саме опосередкованої влади, де рішення приймалися під зовнішнім впливом. Головним фактором, що дозволяв жінці ставати на чолі влади, була її врода. Краса жінки стала підлеглим ресурсом. Чоловіки не лише визначали стандарти краси як основний конструкт, на якому будується досконалість, до яких мають схилитись юні дівчата, але й встановлювали, коли ця краса добігає свого кінця. Волстокraft описує це як частину вже невпинного процесу циркуляції жінки у суспільстві. На самому початку йде звеличення жіночої вроди, чоловіки підносять її на п'єдестал,

поклоняються їхній привабливості. Водночас, за цим настає невідворотний процес, де врода стає об'єктом тиранії, коли жінка, як і будь-яка жива істота, відчуває плин часу. В розмові про Людовика XIV, мислителька оперує поняттями дворянства та жінки, порівнюючи їх, та ілюструючи як обидва потрапили до замкнутої по колу систематичності, що в способі свого існування найбільше цінує порожні ідеали та наративи, аніж справжню чесноту та розум. До таких ідеалів можна віднести вже згадані умовні знання про правильний зовнішній вигляд і поверхневу привабливість. Приклад з аристократією обраний був не випадково. Подібно до того, як в такій формі правління, зберігається влада, тобто з допомогою умовної ритуальності та поваги, так само і надані жінкам «права», містять лише умовну «свободу» та тривіальні привілеї — наприклад, порожньо перебільшена ввічливість з боку чоловіків, що маскує їхню фактичну відсутність влади.

Якщо спробувати систематизувати виклад філософині за змістом, то його умовно можна поділити на дві ключові тематичні групи: ідеї освіти, власне про яку було згадано вище, а також акцент на особливій чуттєвості.

Зазначене останнє положення про «почуттєвість» до сану жінки, займає важливе положення у формуванні основи її полемічного викладу, ідеї «самовдосконалення» серед жінок. Звертаючись до періоду Просвітництва, який притаманно виокремлювався своїм неабияким радикалізмом, що простежується, зокрема у ранньому фемінізмі та у згаданих поглядах Мері Волстонкрафт. «Чуттєвість» у її працях нашоухує на думку про існуючий тоді, як протилежність до радикальних ідей, – сентименталізм. Основою останнього виступало наголошення на людських почуттях, особистісних переживаннях та меланхолійній мрійливості. Філософиня, попри те що сам напрямок не мав власного маніфесту, все ж скеровувала ідеї властиві йому, до власної чуттєвості, котра, на її думку, була доказом її переваги. У своїй художній праці «Печера почуттів», що не розглядається у контексті її філософського доробку, Мері Волстонкрафт звертається до свого раннього уявлення про мораль, де мислиться людина та її розум. Зокрема, згадується і про стан «чуттєвості». Вона описує його

як особливий емоційний досвід сприйнятий індивідом через зовнішні впливи, що дозволяє більш глибоко відчувати світ навколо. Далі вона пише, що це «результат гострих почуттів», які представляють ясність розуму, який не потрібно підлаштовувати за допомогою судження. Коли філософіня каже про «ясність розуму», вона наголошує на тому, що чутливість не може бути суто емоційною проєкцією, оскільки вона супроводжується чітким розумінням і усвідомленням. Тобто жіноча почуттєвість постає як фактор усвідомленості жінки та наявності в ній «внутрішніх ресурсів», аби залишатися психологічно незалежною, наскільки це взагалі можливо для тих часів, від думки чоловіка. Звичайно, в першу чергу мова йде про шлюб, котрий, за словами філософіні, відповідав відносинам власності, де єдиною пригніченою ланкою поставала жінка та її особистісні переживання, що залишались поза необхідною увагою. Тому у перших працях, Волстокрафт дає настанови батькам зміцнювати характер своїх дітей, не лише дівчат, а усіх, аби особистісні трагедії не ставали на заваді їхнього розвитку та самовдосконалення.

Здавалось би це були доволі прозорі ідеї, що висувались Волстокрафт. Проте світ не був готовий до настільки радикальних положень і неодноразово доводив це. Дві спроби самогубства філософіні лише підкреслюють наскільки «остракізованою» її особа була. Її не влаштовували ті патріархальні примхи, що тоді правила суспільством, де ідеї радикальної свободи в моральній та соціальній поведінці не поважалися належним чином. Однак, на жаль, така визначна особистість не змогла дати світу навіть половини своїх філософських думок. Звичайно на це неабияк повпливала вимушена ізоляція. Поза цим, також є той факт, що Мері Волстокрафт померла доволі рано, у віці 38 років, причиною чому послугували значні ускладнення після народження її доньки у 1797 році. Однак ті постулати, що вона внесла у тогочасне просвітницьке суспільство, назавжди змінило хід історії, а нині дає змогу аналізувати історичний образ жінки, та надає значне підґрунтя для сучасного фемінізму.

У своєму кінцевому доробку, перш ніж перейти до ще однієї вагомої особистості у розвитку феміністичної філософії, а саме Олімпії де Гуж, необхідно визначити ті радикальні ідеї, що встигла сформулювати філософіня. Її аргументи формувались на основі тих «примітивних» цінностей, довкола котрих тоді утверджувався образ жінки. Основне гасло, до якого закликає дослідниця, це зміна суспільного порядку, що побудований на патріархальних інституціях та штучно створених умовах, в яких жінка немає доступу до повноцінного існування. А також, відходу від атрибутів поверхневого рівня до глибшої, раціональнішої та більш справедливої концепції людської цінності, де жінка є найбільш цінною в першу чергу як особистість, а не сукупність приписаних або запозичених з книг та методичних рекомендацій з її виховання, стереотипів.

РОЗДІЛ III.

РІВНІСТЬ ТА СВОБОДА ЯК ЧАСТИНА ПРИРОДНОГО ПРАВА

Глибоке та дійсно всебічне дослідження феміністичної філософії доби Просвітництва можливо повноцінно здійснити лише за умови аналізу особистості та літературної спадщини ще однієї вагомої особи для даного руху - Олімпії де Гуж. Тому подальший дискурс буде зосереджений довкола її постаті. Хоч внесок письменниці до феміністичної літератури не можливо недооцінити, біографічна частина життя жінки є доволі малодослідженою. Більшість фактів у різних джерелах повторюються або не репрезентують її самобутність повною мірою, передаючи лише звужений до ролі дружини й матері образ. Однак біографія дослідниці це щось більше за узагальнений аналіз про сковано традиційними уявленнями жінку. Олімпія де Гуж - філософиня, що подібно до Мері Волстонкрафт власними роздумами значно випереджала свій час. Її особа є настільки «поетичною», що деякі з дослідників називають її «природною героїнею романів». (Viénet, 2004)

Олімпія де Гуж, уроджена Марі Гуз, за походженням є француженкою, що народилася в місті Монтобані, що на півдні Франції. Її рідною мовою є окситанська, втім, переважна частина її праць написана саме французькою мовою, яку їй довелося вивчати самостійно. У часи її піднесення у коло суспільного дискурсу деякі з недобррозичливців казали, що її праці могли бути написані не від власної руки письменниці, а бути лише надиктованим матеріалом. Сама ж дослідниця, на їхнє переконання, взагалі не вміла читати та писати. Звичайно, переважна кількість цих висловлювань була неперевіреною і становила лише чутки. Освіта Олімп дійсно потребувала більшої уваги, ніж вона того заслуговувала, оскільки вона не мала жодної формальної освіти, однак все ж володіла основами читання та письма. До того ж, Олімпія завжди шкодувала про свою неосвіченість і вважала, що жінки повинні мати таку ж освіту, як і чоловіки, що і буде надалі резонувати з її основною працею «Декларація прав жінки і громадянки» («Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne») 1791

року видання, яка власне стала однією з основ феміністичної філософії та дала поштовх до боротьби жінок за свої права. (Viénet, 2004)

Для даного дослідження текст «Декларації прав жінки і громадянки» слугуватиме гарним підґрунтям для вивчення повної картини фемінізму у часи Просвітництва, оскільки в ньому присутні лаконічні поєднання ранніх феміністичних ідей даної доби та критика тогочасних догматів, що унормовували токсичні патріархальні установи. У той час подібні доктрини, що унормовували ставлення до жінки, як до «штучно створеного руками чоловіка апарату для народжування дітей та підтримки сімейного вогнища», не лише свідчили про відверту пусту ідею віри у розум, де знання повинні бути доступними для всіх, але й повністю передували антигуманістичним настроям та підривали вплив влади.

Франція тих років, тобто кінця XVIII століття, якщо заглибитись в історію, характеризувалась значною нестабільністю. Усі події передували початку зміщення унормованих політичних систем. Приблизно у період з 1781 до 1804 років, серед дослідників досі немає чіткого визначення хронологічних меж, у країні відбувалась Французька революція. Вона стала результатом глибоких соціальних, економічних і політичних суперечностей у французькому суспільстві, тим самим затверджуючи думку про значне спотворення просвітницьких ідеалів заради досягнення конкретних цілей серед представників влади, шляхом маніпулювання ідеями доби, а саме рівності та свободи.

Більшість критичних досліджень одноставно називають основним підґрунтям даних подій абсолютистський режим Людовіка XVI (1754 — 1793), що на їхню думку, виявився неспроможним відреагувати на виклики часу, тобто на суспільну реформацію. Значні фінансові труднощі, спричинені надмірним самодержавством, були покладені на збіднілі маси, в той час як дворянство й духовенство майже не оподатковувалися. Це спричинило бунтівні настрої у суспільстві. За цим слідує подія штурму, який привів до падіння монархії, радикалізація революції, що стала поштовхом до появи політичних клубів,

страсти короля Людовіка XVI та «війни народів проти королів». Якщо описувати узагальнено, дані події пройшли в три етапи: від конституційної монархії до республіки, і надалі до встановлення диктатури Наполеона. (Варварцев & Мартинов, 2013)

Однак найкращим описом і аналізом цих подій є книга «Історія Французької революції» («History of the French Revolution», 1837) Томаса Карлайла (1795–1881). Він не лише детально описує стан речей, що передували подіям революції, але й значною мірою критикує просвітницькі ідеали, що були уніфіковані до потреб керівної верхівки. Далі буде слідувати пряме цитування з його роботи, аби продемонструвати тогочасну скруту освітньої програми, яка особливо сильно позначилась на жінках, що не мали значних статків: «Ненавчені, незручні, ненагодовані! Німе покоління; їхній голос - лише невиразний крик: речник, у Королівській Раді, на світовому форумі, вони не мають жодного, хто б знайшов довіру». (Carlyle, 1837, с.31)

Процес, що супроводжувався підриванням авторитету правлячого класу, заклав гарну основу для нових просвітницьких ідей, що могли б відверто говорити про значні недоліки у суспільно-унормованій системі. Олімпія де Гуж, постала одним з нових голосів, що тоді проголошували ідеали. Хоча той голос і не був почутий одразу та його навіть намагалися приглушити. Як і більшість жінок філософія була однією з тих, що апіорі не могли вільно висловлюватись. А в тих випадках, коли все ж спроба бути почутою була успішною, жінки піддавались значній критиці. У свій час, дослідниця сама пройшла крізь такий процес, її критикували за надмірну прихильність до королеви Марії-Антуанетти (1755–1793), що закарбувалась в історії як натхненниця контрреволюційних змов та інтервенції. Відмова Олімпії від традиційно усталеної ролі жінки ніяк не відповідала тогочасним нормам. Насправді хоч вона і вийшла за рамки приписуваної їй «природними законами» ролі, що на думку чоловіків є резонансною причиною для пригноблення та знеособлення жінки, вона мала доволі ранній досвід серйозних стосунків,

котрий був сформований фіктивним та примусовим шляхом, оскільки дослідницю видали заміж у ранньому віці, приблизно у 16-17 років, за Луї Обрі, котрий виокремлювався власне лише особливою заможністю. Їхній шлюб хоч і не був довгий, через смерть чоловіка, однак став поштовхом для письменниці почати більш відкрито демонструвати свою позицію на папері. Саме в той період вона разом зі своїм сином переїздить до Парижу та обирає собі ім'я Олімпія де Гуж, тим самим посилаючись на власну мати. (Kuiper, 2002)

Формування уявлень про інститут сім'ї та шлюбу для дослідниці почався зарано, однак це дало поштовх для роздумів про сутність таких взаємовідносин. Подібно до Мері Волстонкрафт, письменниця доходить висновку, що подібні стосунки існують зараз лише як заангажоване та спотворене уявлення патріархального світу про відведену природою роль жінці та чоловіку у новоствореному соціальному інституті. Для жінок шлюб – це те саме, що і в'язниця для розуму, оскільки вони стають підконтрольні чоловічому авторитетові. У своєму пізнішому трактаті «Три урни, або Порятунок батьківщини повітряним мандрівником» («Les Trois Urnes, par un voyageur aérien», 1793) вона писатиме про значну недовіру до «традиційного» трактування світу. Можна було б припустити, що мова перш за все йде про тогочасне тлумачення біблійних принципів в інституті сім'ї та шлюбу. Прикладом можуть виступити наступні слова у Новому Заповіті: «Жінки, підкоряйтеся чоловікам своїм, як Господу. Бо чоловік — голова над жінкою своєю, як Христос — голова над церквою.» (Еф. 5:22 – 23). Цілком імовірно подібне лише підкреслило сумніви філософині щодо істинності таких тверджень. У своїй праці вона порівнює міфологему створення світу, котрий почався з Адама і Єви, з ілюзорністю казки, якою часто, на її переконання, користуються корумповані священники «старого порядку» («ancien régime»), з метою підкорити «довірливих жінок». (Gouges, 1793, с.1) Надалі подібні тези стали фундаментом для нових ідеологічних положень другої хвилі фемінізму, де основним гаслом було: «приватне – це політичне». Олімпія де Гуж поширила серед жінок думку

про необхідність перегляду взаємодії чоловіка й жінки в традиційному суспільстві та поширення політичного підходу на приватну сферу життя. (Хома, 2017, с.403)

«Старий порядок», що використовує дослідниця, краще розуміти як застарілу систему політичного і соціального устрою Франції, ще до початку Французької революції. «Старий порядок» засновувався на підданстві королю Франції, а усі права випливали із соціальних інститутів. (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2009) Це свідчить про наявність нерегульованої соціальної ієрархії, де наявні більш сприятливі умови конституювання прав саме для певного прошарку населення, як аристократія, та помірною або повною, як у випадку з жінками, відсутністю громадянського права відповідно до їхнього низького соціального статусу.

Концепція, яку виклала Олімпія де Гуж у своїй праці «Декларація прав жінки і громадянки» якраз свідчить про зловживання владних органів людськими правами. Олімпія пише: «Метою будь-якої політичної асоціації є збереження природних і невідкладних прав...» (Gouges, 1791, с.3) Основний аргумент звичайно діє у бік прав жінок, котрі чи не найбільш вразливі до знецінення з боку суспільства. Дослідниця аргументує, що усі люди природно мають однакові права, незалежно від їхньої статі. Можливо припустити, що подібний концепт демократичної держави був натхнений Шарлем-Луї де Монтеск'є (1689-1755) та його принципом розподілу влади та захисту приватної власності. У своїх нарисах він писав про людський егоїзм, що стає у протигагу суспільному добробуту. Для нього будь-яка людина, що наділена владою, діє лише у межах власних інтересів, частіше за все зловживаючи людським добробутом. Тому він і пропонує ідею перерозподілу влади, де кожна з її гілок буде діяти самостійно, заради ефективності. А метою є права людини. (Козинець & Приходько, 2020, с.30) Подібним чином Олімпія де Гуж намагалась створити універсальну базову декларацію прав людини.

Основний зміст даного доробку Олімпії де Гуж містить ідею про природні права жінки на рівні з чоловіками, що повинні залишатись закріпленими на державному рівні. Це свідчить про те, що будь-яка людина, як жінка, так і чоловік, народжується вільною та рівною, незалежно від її соціального положення. З огляду на наведене, можна дійти висновку, що свобода у даному маніфесті діє як ідейна настанова, яка повинна бути вкорінена у правничу систему кожної держави. Це єдине, що не може бути забрано у людини, незалежно від її статі. Свобода, відповідно до авторки, передре будь-яким матеріальним умовам та статусу. Вона повинна залишатись недоторканною до тих пір, поки людина діє у межах законів, що діють в державі. Закон, має бути вираженням загальної волі, перед ним рівні усі. Жодна людина не є винятком, закону повинні дотримуватись усі, кожен може бути заарештований, звинувачений та триматись під вартою стільки, скільки того вимагає закон, котрий повинен бути, за переконаннями філософині, чітко визначений та встановлений на загал. Будь-які покарання, що виходять за його межі, чи були встановлені через дискримінацію за статтю, не є чинними, тому і не мають право бути застосованими.

Підґрунтям для написання саме цих нормувань стали жовтневі події 1789 року, коли понад 8 тисяч жінок на чолі з Олімпією де Гуж прийшли до Версаля з вимогою представництва в парламенті. Основою їхнього дискурсу виступала ідея затвердження законів, що могли б забезпечити захист життя їхнім дітям. Однак Конституція 1791 року їхніх вимог не задовольнила та віднесла жінок до категорії «пасивних» громадян. Це й викликало обурення з боку філософині та наштовхнуло до ідейного встановлення нового демократичного права. (Хома, 2017, с.403)

Варто зазначити також, що такий перебіг подій зовсім не дивував дослідницю, навіть навпаки, вона розуміла, що тогочасний уряд Франції узурпований Паризькою Комуною і вимір свободи, про який пише Олімпія де Гуж, треба ще заслужити. Її переповняли думки, що оскільки люди неспроможні

зрозуміти ціну свободи та не готові проголосувати за демократичний уряд для себе, то вони ще просто не готові до цього і на це може знадобитись певний час. (Bergès, 2021)

Далі філософиня зазначає, що всі громадяни повинні мати право на отримання чільних посад, спираючись лише на власні здобутки та чесноти. Жінка на рівні з чоловіком може брати участь у будь-якій важкій праці та мати право розподіляти посади. Натомість люди, що вдалились до маніпуляції та зловживання повноваженнями, повинні бути покарані відповідно до закону та не мати права на отримання будь-яких посад чи мандату.

Завершальною в цій праці є думка про ще один вимір свободи — свободи думки. Олімпія де Гуж переконана, що жодна політична діяльність, влада у руках маніпуляторів, не має пригнічувати чи перешкоджати думці. Особливо гостро це вирізняється на тлі подій, у яких брали участь жінки протягом тривалого періоду в історії. Їхня свобода мислення завжди перебувала під тиском суспільних унормувань, що встановлювались патріархальними системами, які марили про певні стандарти інституту сім'ї та жінки у ньому, що мала відповідати нереалістичним ідеалам. Тому мови про вільне висловлювання думок для жінки як пріоритет у такій системі ніколи не було. Особливим прикладом слугує якраз Олімпія де Гуж, яка задля тлумачення своїх роздумів мала брати псевдонім, піддаватись осуду, і на завершення бути засудженою до страти. Філософиня у своєму ідеальному прикладі маніфесту до усіх жінок заперечує таку модель взаємодії у суспільстві і підкреслює, наскільки важливо дати жінці право мати власний голос, який може бути почутим.

Останні роки життя філософині привели її до написання ще однієї визначної праці «Три урни, або Порятунок батьківщини повітряним мандрівником», у якій були викладені думки щодо «недемократичного керування демократією». У цьому нарисі Олімпія де Гуж намагається літературно проілюструвати розбрат, що посіяла нова політична сила серед суспільства. Три форми правління, що тоді постали, змусили громадян нищити

себе, залишаючи поза увагою саму особу «тирана», що сіє ворожнечу заради власної вигоди.

Філософиня закликає громаду до виступу проти такого деспотизму та наголошує на тому, що французи самі можуть обирати своє майбутнє, на чолі котрого буде стояти уряд, який керуватиметься справедливими законами. Тому вона і пропонує голосування, метою якого буде обрати лише один керівний орган. Далі авторка пише: «...має бути три урни розміщені на столі президента асамблеї... республіканський уряд, єдиний і неподільний; федеральний уряд; монархічний уряд... Уряд, який набере більшість голосів, буде приведений до присяги...». (Gouges, 1793, с.3). Такий наратив наголосив на особливому бажанні філософині покласти край фракційності заради єднання усього французького народу. Не дивно, що ці памфлети викликали широку увагу. Втім, не зовсім ту увагу, на яку Олімпія очікувала.

У той період, як і більшість її колег, вона могла публікувати власні нариси, розклеюючи їх на стінах Парижа. Перед самою публікацією праці, вона заздалегідь надіслала копії до відповідних перевірчих інституцій, які відповідали за цензурування тогочасної друкованої літератури. У відповідь не було жодних заперечень, що надало можливість письменниці надрукувати її у звичайній друкарні Лонге, приблизно 1000 примірників. Втім обклеїти Париж своєю новою роботою їй не вдалось. Вже через декілька днів, її було заарештовано та ув'язнено у депо мерії. Кілька днів її таємно тримали в ізольованій камері. Згодом її перевезли до ще трьох інших в'язниць, перш ніж вона постала перед судом. Робота філософині була окреслена як державна зрада, і за це її було приречено до страти через повішання. 3 листопада 1793 року, вона була страчена. (Story Behind the Picture, 2021)

Її життя недаремно називають «ідеальним для написання роману», оскільки попри значні перешкоди, що ставило перед нею, як жінкою, суспільство, вона чітко формулювала своє бачення та не боялась показати його світові. Тим самим вона відкрила для жінок нову істину, де вони можуть мати

голос, який ніхто не може приглушити, бо кожна з них, має право на свободу, яка є невіддільною частиною будь-якої людини незалежно від статі та соціального статусу.

Олімпія де Гуж стала основним відлунням для сучасної феміністичної думки та першою хто відверто казав про незадовільність статусу жінок у тогочасній суспільній системі. Жінки, як і чоловіки, не можуть бути прирівняні до «домашнього скоту», вони потребують таких самих прав та привілеїв. Єдине що може визначати людину - це її статус та власні заслуги, які вона змогла досягти у своєму житті. Можна стверджувати, що постать філософині стала ключовим чинником, що спричинив важливі зміни в конституційному праві, відкривши для жінок сучасності можливість мати право на самостійне існування та вільне висловлювання.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, під час дослідження основних історико-формотворчих процесів доби Просвітництва було з'ясовано, що епоха попри свої ідеали, серед яких доступність знання і його відкритість, постає як доволі суперечливий період, який визначається приблизними часовими рамками, серединою XVII або початком XVIII — XIX століття. Основна проблематика стосується глибоко вкоріненої центричності навколо постаті чоловіка. Суспільство того ладу мовчазно перейняло патріархальні установи, що були створені у минулі століття, де жінки були лише знаряддям для задоволення основних потреб інституту сім'ї.

Задля більш дієвого просування маскулінних установ, чоловіками були вигадані «стандарти», яким повинна відповідати кожна жінка. Їхній зміст ілюстративно був розкритикований у працях «Декларація прав жінки й громадянки» Олімпії де Гуж та «Захист прав жінки з критикою на моральні і політичні теми» Мері Волстонкрафт. Події тогочасного суспільства істотно вплинули на становлення особистостей даних філософинь. Розглянувши основні історичні дослідження даної епохи, можна дійти висновку, що обмеженість у доступі до освітніх програм та вільного висловлювання для жінок сильно вплинуло на концепти рівності прав та свобод, що були запропоновані у роботах дослідниць. Мері Волстокрафт та Олімпія де Гуж стали жертвами патріархальних установ, котрі в основу своєї полеміки поклали створення штучного образу жінки. Стандарти, що тоді були ухвалені, наголошували на повній покірності та шанобливому ставленні жінок по відношенню до чоловіків. Загострювала дану ситуацію література, що тоді активно розповсюджувала ідеал жінки як «хранительці домашнього вогнища», котра була боязна, вірна та схиблена на тогочасних модних тенденціях, які також були штучно відтворені патріархальною інституцією. Також саме вони, ті самі модні тенденції позбавляли жінок природного права на доступність базової освіти. Усі навички письма, читання та аналізу деяких класичних полемічних творів були засвоєні

нашими авторками через самоосвіту. Це був єдиний доступний тоді варіант здобуття знання для жінки. Особливо гостро на це відреагувала пізніше у своїй провідній роботі Мері Волстокрафт. Важливим фактором впливу також постали події Французької революції, що стали каталізатором для реформаційних філософських концепцій, включно до переосмислення ставлення суспільства до жінок, наголосу на визнанні їхніх прав та свобод і рівності перед законом.

Ідея жіночої освіти та самовдосконалення, яку розвиває у своїй провідній роботі «Захист прав жінки з критикою на моральні і політичні теми» Мері Волстонкрафт, натхенна подіями власного життя та тогочасного становища жінки у суспільній думці. Самовдосконалення жінки, як і будь-якої людини, для філософині є першочерговою задачею, оскільки особистісний розвиток веде до більш ґрунтовного розуміння життя та реалізації власного потенціалу. Аби цього досягти, необхідно позбавитись поверховості сприйняття, яке особливо сильно позначилось на особі жінки у ті часи. Якщо підсумувати, то у викладі Волстокрафт жінка в першу чергу цінна як цілісна особистість, а не атрибутивна частина чоловічого авторитету. Вона спроможна діяти вільно та послуговуватися власним судженням. Параметр освіти є центральним у становленні людини як особистості. Усі переживання, соціалізація та базові навички, є похідними даного процесу. Обмеженість, якій були піддані жінки, з боку філософині оцінюється як поневолення розуму.

Подане у цій роботі філософсько-аналітичне дослідження також дозволило нам провести аналіз засадничих теорій, покладених в ідею рівності прав та свобод Олімпії де Гуж. На основі її праці «Декларація прав жінки і громадянки» можна сформулювати основні засади, які повинні були б входити до уявлень про «нову демократію» тих часів. За переконаннями письменниці, свобода у будь-яких її проявах, тобто як свобода думки та висловлювань, є та повинна залишатись абсолютною та повинна бути доступна усім незалежно від статі. Жінки є рівними як і чоловіки в усіх сферах соціального життя. Вони, як і чоловіки, у праві займатись фізичною, кваліфікованою чи дипломатичною

роботою, покладаючись лише на власні навички та знання. Рівність є позачерговою цінністю, що повинна підтримуватися на одному рівні із принципами свободи. Закон повинен залишатись однаково рівним та справедливим по відношенню до будь-якої людини. Як чоловік, так і жінка, повинні дотримуватись чітко закріпленого на державному рівні закону. Останнє, прикро визнавати, але не було взяте до уваги під час судового процесу над Олімпією де Гуж. Її засудили неправомірно, визнавши державною зрадницею, за майже опубліковану працю, що докоряла тогочасним політичним реаліям.

Таким чином, результати дослідження свідчать про те, що основним завданням для Мері Волстонкрафт та Олімпії де Гуж було поставити жінок в один ряд з чоловіками, виходячи за «усталені норми», диктовані маскулініним суспільством. Подібні радикальні ідеї, якими їх тоді сприймали, висловлені філософіннями з повним розумінням ускладненого соціального положенням життя жінки, посприяли надалі більш відкритій культурі та неієрархічному діалогу між жінками, де основою став наратив гармонійного розвитку індивідуального потенціалу. Трохи згодом саме це відкрило нові шляхи для фемінізму, коли цей відгомін стає особливо помітним у фемінізмі другої хвилі, який розпочався, з публікації книги Бетті Фрідан (1921–2006) «Жіноча містика», що вийшла у 1963 році. Звичайно, варто враховувати в даному дослідженні, і важливий вклад Симони де Бовуар, чия книга «Друга стаття», була опублікована раніше, у Франції в 1949 році та в США в 1953 році, та мала не менший вагомий вплив на формування другої хвилі фемінізму. Сучасна жінка – це вільна особистість, міру свободи якої визначає лише закон.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бовуар, С. Д. (1994). *Друга стаття* (Н. Воробйова, Пер.; Т. 1). Основи.

Варварцев, М., & Мартинов, А. (2013). *Французька революція 1789–1804*.

Електронна бібліотека | Інститут історії України.

[http://resource.history.org.ua/cgi-](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Frantsuzka_revoliutsiia_1789)

[bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Frantsuzka_revoliutsiia_1789](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Frantsuzka_revoliutsiia_1789)

До Ефесян, глава 1 | Біблія в пер. Івана Огієнка. (б. д.). Біблія Онлайн.

<https://only.bible/bible/ubio/eph-1/>

Козинець, О., & Приходько, В. (2020). Держава та право в учення Ш.Л. Монтеск'є. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*, 31, 26–31.

Кольцова, О. С. (2008). Моральне виховання в історії педагогічної науки. *Херсонський державний університет*.

Перше послання Йоана Богослова 1. (б. д.). Уроки Біблії. <https://bible-lessons.in.ua/bible/new/book23/gl01.html>

Сентименталізм. (2009, 18 березня). Віртуальний підручник з української літератури "Еврика!". <https://eureka.ucoz.ua/blog/2009-03-18-118>

Хома, Н. М. (Ред.). (2017). *Історія політичної думки: Т. 2. XX – початок XXI ст.* Новий Світ – 2000.

Черчович, І. (2017, 20 червня). *Жіноча освіта в Україні: Історичний огляд*. Гендер в деталях. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html>

Шевченко, З. В. (Уклад.). (2016). *Словник гендерних термінів*. Чабаненко Ю.

Що таке солецизм, солісизм. (2007). Словопедія. <http://slovopedia.org.ua/32/53409/32218.html>

- The Age of Enlightenment / History of Western Civilization II.* (б. д.). Lumen Learning – Simple Book Production. <https://courses.lumenlearning.com/suny-hccc-worldhistory2/chapter/the-age-of-enlightenment/>
- Berges, S. (2021, 24 вересня). *Story Behind the Picture: The Three Urns or Olympe de Gouges's Democratic Paradox - Bilkent Philosophy.* Bilkent Philosophy. <http://www.phil.bilkent.edu.tr/index.php/2021/09/24/story-behind-the-picture-the-three-urns-or-olymp-de-gouges-democratic-paradox/>
- Bergoffen, D., & Burke, M. (2004, 17 серпня). *Simone de Beauvoir.* Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/beauvoir/>
- Carlyle, T. (1837). *The French revolution.* James Fraser.
- Gouges, O. D. (1791). *The rights of woman.*
- Gouges, O. D. (1793). *Les trois urnes, ou le salut de la patrie.*
- Gruber, K. (2023, 1 червня). *Women and the Enlightenment.* American Battlefield Trust. <https://www.battlefields.org/learn/articles/women-and-enlightenment>
- Johnson, P. (1993). Feminism and the Enlightenment. *Radical Philosophy*, (63).
- Joshi, A. (2022). Enlightenment causes, nature, contributors, and impacts. *Developments in Europe.*
- Khomina, A. (2017, 19 травня). *The Education of Women: On This Day, 1735.* Gilder Lehrman Institute of American History. https://www.gilderlehrman.org/news/education-women-day-1735?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA5Ka9BhB5EiwA1ZVtvAK6MtifeEJTka_5Wrx5eX71BppMJ5vONDgllVn9BQdgAc8NpU9QZxoCOz4QAvD_BwE
- Kondelik, V. J. (2022, 10 листопада). *Women's Rights and the French Revolution: A Biography of Olympe de Gouges by Sophie Mousset.* U-M Library Blogs. <https://blogs.lib.umich.edu/lost-stacks/womens-rights-and-french-revolution-biography-olymp-de-gouges-sophie-mousset>
- Kuiper, K. (2002, 23 серпня). *Olympe de Gouges / Biography, Declaration of the Rights of Women, Beliefs, Death, & Facts | Britannica.* Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Olympe-de-Gouges>
- Lumen Learning. (2017). *Boundless world history.*

- Shapiro, L. (2013, 20 серпня). *Elisabeth, Princess of Bohemia*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/elisabeth-bohemia/>
- Taylor, B. (1999). Feminism and the Enlightenment 1650-1850. *History Workshop Journal*, 261-272(47).
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2009, 20 лютого). *Ancien régime | absolutism, estates system, revolution*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/ancien-regime>
- Todd, J. (2011, 17 лютого). *Mary Wollstonecraft: A 'Speculative and Dissenting Spirit'*. BBC - Home. https://www.bbc.co.uk/history/british/empire_seapower/wollstonecraft_01.shtml
- Tomaselli, S. (2008, 16 квітня). *Mary Wollstonecraft*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/wollstonecraft/>
- Viénet, R. (2004, 19 жовтня). *Olympe de Gouges, a Daughter of Quercy on her Way to the Panthéon - Hommes et femmes en Quercy*. Wayback Machine. <https://web.archive.org/web/20041019110242/http://www.quercy.net/hommes/english.html>
- Winterhalter, B. (б. д.). *3 Women Philosophers of the Enlightenment - JSTOR Daily*. JSTOR Daily. <https://daily.jstor.org/3-women-philosophers-of-the-enlightenment/>
- Wollstonecraft, M. (1792). *A Vindication of the Rights of Woman*. Women and Education. (б. д.). Library Services. <https://www.ucl.ac.uk/library/collections/special-collections/our-collections/archives-and-manuscripts/ioe-archives/women-and>